

BOŞNAK ULUSAL KİMLİĞİNİN OLUŞUMU VE HALK KÜLTÜRÜNÜN ETKİLERİ ÜZERİNE BAZI TESPİTLER VE DEĞERLENDİRMELER

Ömer AKSOY*

Öz

Uzun yıllar Osmanlı Devleti bünyesinde yaşamış olan Boşnaklar, İslam dinini kabul etmeleri neticesinde, etnik kökenlerin dikkate alınmaksızın, toplumsal yapının inanç eksenli kategorize edildiği Osmanlı siyasi sistemi içerisinde devletin aslı unsuru olarak yaşantılarını idame ettirmişlerdir. Slav kökenli bir halk olmalarına rağmen, yaşadıkları bölgede aynı etnik kökene mensup oldukları diğer Slav gruplardan farklı bir şekilde, Türk kültürü ve İslamiyet etkisinde teşekkül eden ve bölgesel anlamda kendilerine münhasır olan bir kültür vücuda getirmişlerdir. Türklerin 20. yüzyıl sonlarından itibaren bölgedeki hâkimiyetini kaybedişi, Bosnalı Müslüman Slavların Müslüman kimliklerini ve Türk kültüründen beslenen kültürel miraslarını korumak suretiyle yeni bir ulusal kimlik çatısı altında varlıklarını devam ettirmesi zaruretini doğurmuştur. Türk ve Müslümanlık etkisinde oluşan Boşnak halk kültürü, Boşnak ulusal kimliğinin temelini teşkil ederken, Boşnak ulusal kimliğinin inşası ve ihyası meselesinde başat rol üstlenmektedir. Bu bağlamda makalede öncelikli olarak etnisite, ulus, ulusal kimlik ve halk kültürü kavramları ile bu kavramların Balkan coğrafyasında nasıl tanımlandığı meselesi üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise halk kültürünün ulusal kimlik inşasındaki rolü ile tarihî süreçte Boşnak ulusal kimliğinin oluşumu ve Boşnak halk kültürü arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bosna Hersek, Boşnak, Boşnak Ulusal Kimliği, Halk Kültürü.

SOME DETERMINANTS AND EVALUATIONS ON THE FORMATION OF THE NATIONAL IDENTITY OF BOSNIANS AND THE EFFECTS OF FOLK CULTURE

Abstract

Bosnians, who had lived within Ottoman Empire for long years, inhabited as essential elements of the empire in a system in which social structures were categorized in accordance with the faith-axis without considering ethnic backgrounds. Despite being Slavic origin, contrary to the other Slavic groups who had same ethnic backgrounds with them, Bosnians embodied a peculiar regional culture that formed under the impact of Turkish culture and Islamic impact. The extinction of Turkish domination from the region at the end of 20th century generated an obligation as protecting cultural heritage that nourished from Muslim identity and Turkish culture for Bosnian Muslim Slavs. In this context, Bosnian folk culture, that formed under the effect of Turks and Muslims, constitutes the roots of Bosnian national identity and on the other hand assumes a dominant role for the issue of constructing and reviving the Bosnian national identity. In this context, the article firstly focuses on the concepts of national identity, ethnicity and popular culture, and the question of how these concepts are defined in the Balkan geography. Then, the relationship between the formation of Bosnian national identity and Bosnian folk culture in the historical process was discussed.

Keywords: Bosnia And Herzegovina, Bosnian, Bosnian National Identity, Folk Culture.

GİRİŞ

Farklı etnik yapıda ve farklı dinî inançlara mensup toplulukların yüzyıllardır bir arada yaşadığı Balkan coğrafyası, bu özelliği sayesinde sosyal bilimciler için bir laboratuvar görünümü arz etmektedir. Bölgenin taşımakta olduğu etnik ve dinî çeşitlilik, bir arada yaşayan etnik grupların tarih boyunca birbirleri ile mücadele halinde olmasında temel etken

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, omeraksoy@trakya.edu.tr

olmuştur. Bu etnik topluluklardan birisi de, bölgenin kadim halklarından olan Müslüman Boşnaklardır. Boşnaklar, 20. yüzyıl boyunca ulusal kimliklerini muhafaza etmek adına çetin bir mücadelenin içerisinde olmuşlardır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeden çekilmesi, yüzyıllardır bu çok etnili yapı içerisinde varlığını idame ettiren İslam dinine mensup halklar açısından yok olmama kavgasını da beraberinde getirmiştir. 1992-1995 yılları arasında Bosna Hersek'te vuku bulan soykırım bunun en acı tezahürlerinden biridir. Bilge Kral lakabı ile anılan Alija'nın, bünyesinde barındırdığı etnik çeşitliliği ve dağılımı "bir parsın postundaki beneklere" benzettiği Bosna Hersek'te, bir taraftan Katolik Hırvatların, diğer taraftan Ortodoks Sırpaların, özellikle etnik çeşitliliğe ve stratejik açıdan öneme sahip olan bölgelerde¹ Müslüman Boşnaklara karşı uygulamış oldukları etnik kıyım hareketi karşısında Boşnak halk destansı bir direniş örneği sergilemiş, büyük bedeller ödemek suretiyle ulusal varlıklarını korumaya muvaffak olmuştur.

Bosna Savaşı'ndan geriye kalan enkaz ortamında ülkenin hem maddi hem de manevi açıdan restore edilme süreci Boşnaklar açısından kolay olmamıştır. Boşnakların ulusal kimliklerinin muhafazası adına savaş boyunca vermiş oldukları fiziki mücadele, savaşın ardından Boşnak ulusal kimliğini meydana getiren millî değerler ve bu değerlerin gelecek kuşakları aktarılma mücadelesi şeklinde devam ettirilmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmamızda 19. yüzyılda dünyada ve Türkiye'de ulusal kimliğin ve millî kültürün temel paradigmalarının halk kültürüne dayandırıldığı ulus anlayışını hareket noktamızın başlangıcı kabul ederek Boşnak ulusal kimliğinin ve ulus bilincinin inşası ve ihyasında Boşnak halkının ve onlara ait kültür unsurlarının rolünü belirlemeye çalışacağız. Öncesinde ise kavramsal temellendirme bağlamında son iki yüz yıldır düşünce hayatımızın içerisinde tartışılmış ve bilim insanları nazarında birbirinden farklı yaklaşımlar ve tanımların yapılmasından ötürü ortak bir kabulün varlığından söz edemediğimiz etnisite, millet-ulus², halk-halk kültürü ve milliyetçilik-ulusçuluk kavramlarını tanımlayacağız. Bu kavramların bahsi geçen coğrafyada yaşayan topluluklar tarafından, tarihî süreçte meydana gelen bir takım sosyal, siyasal ve kültürel gelişmelerin etkisiyle nasıl algılandığını izaha çalışacağız.

1. ETNİSİTE, ULUS VE ULUSÇULUK KAVRAMLARI

19. ve 20. yüzyılda etnisite, ulus ve ulusçuluk kavramlarının tanımı ve kapsamı üzerine yapılan çalışmaların çok geniş bir yelpazesi olduğunu görüyoruz. Kavramların izahı hususundaki çeşitliliğin sebebi, toplumların karşılaştıkları siyasi, sosyal ve ekonomik bir takım gelişmeleri ve değişimleri, var olan kültürel parametreler, dinî inançlar, geleneksel kaideler, coğrafi etkenler vs. gibi bir takım soyut ve somut belirleyici faktörler ışığında değişik perspektiflerden okuması sonucu oluşan algısal farklılıktır. Toplumsal grupların, meydana gelen her sosyal, siyasi ve ekonomik durum karşısında kendilerine özgü tepkiler vermesi, adı geçen kavramlara yönelik farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına ve bunun tabii sonucu olarak da kavramların farklı şekillerde yorumlanıp tanımlanmasına imkân sağlamıştır.

¹ Sırp ve Hırvat milisler, coğrafi konumları göz önüne alındığında, özellikle stratejik açıdan önemli bir konuma sahip olan ve Sırbistan ve Hırvatistan ile sınırı bulunan (Mostar, Stolac, Visegrad, Srebrenica, Zvornik bu şehirlerden bazılarıdır) bölgelerde demografik yapıları kendi lehlerine çevirmek adına etnik temizlik hareketine girişmişlerdir.

² Köken itibarıyla Arapça-Aramice olan *Millet* kavramı dinî bir aidiyeti ifade etmektedir. Kavramın İngilizcedeki *Nation* anlamında kullanımı, Doğu toplumlarına Osmanlı Devleti'nin son yüzyılda getirdiği bir kullanımdır (Ortaylı 2002:217). Türkçe/Moğolca kökenli ulus kelimesi ise *nation* kavramını karşılayacak şekilde 20. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Çalışmamızda *Millet* kavramının aksine etnik kapsam itibarıyla daha sınırlı bir ifade olan ulus kavramını kullandık. Tarihî kullanımlarındaki bölgesel çağrışımlara da uygun gelmesi münasebetiyle *Boşnak Ulusu* ifadesini kullanmanın daha yerinde olacağını düşündük.

Her toplumun etnisite, ulus ve ulusçuluk kavramlarını algılama ve tanımlama noktasında kendisine ait birtakım argümanlara sahip olduğu ortadadır. O halde toplumsal kategorileri tasnif ederken, bu argümanların ve bunlara göre şekillenen etnisite, ulus ve ulusçuluk kavramlarının üzerinde bilahare durmak gerekecektir. Öncesinde ise mevcut kavramların tarihsel kullanımlarını ve bilim insanlarının teorik anlamda kavramlara nasıl bir tanımsal çerçeveye çizdiklerini ortaya koymak icap eder.

“Etnik” kavramı Yunanca “ethnos” sözcüğünden türemiştir. Eski Yunan’da ethnos kavramı herhangi bir kan ve kültür bağı gözetmeksizin birlikte yaşayan insanlar anlamında kullanılmaktadır.³ Sömürgecilik hareketleri ve coğrafi keşifler neticesinde Afrika’da ve Amerika’da karşılaşılan ve “ilkel-vahşi” olarak nitelendirilen toplulukların hayatlarına dair herşeyin araştırılma ve öğrenilme isteği, 19. yüzyıl Avrupası’nda antropoloji, etnoloji, folklor gibi bilimlerin doğmasına zemin hazırlarken, özellikle antropolog ve etnologlar, sömürgecilik tarihinden beslenmek suretiyle *etnik kimlik-etnisite* kavramlarına yeni bakış açıları getirmiştir. 20. yüzyıldan itibaren ise meydana gelen siyasi gelişmelerle birlikte bilim insanları tarafından *etnisite* kavramına ve türevlerine yeni anlamlar yüklenmiştir.

Yüzyılın hemen başında meşhur Alman sosyolog-felsefeci Max Weber etnik kimlik ve etnik grup tanımını, aralarında herhangi bir kan bağına veya akrabalığa gerek duymaksızın, ortak kökenlere sahip olduğuna inanan insan grupları olarak yapmıştır. Bunlar, bazen siyasi, bazen dış görünüş, bazen sömürgeleştirme bazen de din gibi çeşitli sebeplere binaen ortak bir tarihi geçmişe ve kökene sahip olduklarını düşünerek, kendilerini aynı etnik oluşumlar olarak değerlendirmektedir (Weber 1996: Sağır 2004: 7).

Etnisite konusunda yapmış olduğu kapsamlı araştırmalarla tanınan İngiliz Sosyolog Anthony Smith ise daha çok soya dayalı bir olgu olarak değerlendirdiği etnik grupların adlandırılması noktasında Fransızcada var olan ve tarihsel ve kültürel farklılıkları ifade etmek için kullanılan *etnie* kavramının uygun geleceğini düşünmektedir. Çünkü ona göre etnos, soydan ziyade sadece kültürel farklılıkları ifade eden bir kavramdır. Bu bağlamda Smith, etnisitenin temeli olarak yaradılışa ve soya ilişkin mitleri görmektedir. Ortak soy mitleri ve paylaşılan tarihî anıların meydana getirdiği *etnie*’lerin nitelikleri arasında yer alan; kolektif bir özel ada sahip olma, ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur taşıma, özel bir *yurt* (teritorya) ile bağ ve nüfusun önemli kesimleri arasındaki dayanışma duygusu gibi unsurlar da topluluk mensuplarını birbirine bağlayıcı bir karaktere sahip olması yanı sıra onları diğer *etnie*’lerden (etnik gruplardan) ayırıcı bir özelliğe sahiptir (Smith 2014:42-49).

Yapılan tanımlarda belirli paradigmlar, ulusun bir alt basamağı olan toplumu meydana getiren etnisitenin temeli olarak kabul edilmekte, etnik gruplar da bu paradigmların bir bileşeni olarak ortaya çıkan topluluk olarak değerlendirilmektedir. Günümüz toplumlarında ise etnisite, etnik kimlik veyahut *etnie*, adı her ne olursa olsun, herhangi bir etnik grubu oluşturan temel paradigma, gerçekte var olan veyahut var olduğu kabul edilmiş-ettirilmiş⁴ tarihsel-ortak köken-soy-kan bağı şeklinde algılanmaktadır. Sosyal bilimlere *Primordiyalizm*

³*Etnik* kavramının etimolojisi ve kavrama yüklenen anlamın tarihi gelişimi için bk. *Online Etimoloji Sözlüğü Etnik Maddesi*; <http://www.etymonline.com/index.php?term=ethnic>.

⁴ Eric Hobsbawm ve Ernest Gellner gibi Marksist teorisyenler, ulus ve ulusçuluk kavramlarının, kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme gibi modern süreçle birlikte veyahut onların ürünü olarak ortaya çıktığını savunurlar. Hobsbawm ulusu ve ulusçuluğu toplumsal bir mühendislik ürünü olarak icat edilmiş geleneklerin etrafında şekillenen bir olgu olarak tanımlarken (Hobsbawm 2006; 1-18), Ernest Gellnerde ulusların ortaya çıkışını endüstriyel olgulara bağlar ve sanayileşmenin bir sonucu olarak etnisitenin uluslaştığını öne sürer (Gellner 2013a: 117-122, 145-146; Gellner 2013b: 62-70).

(Türkçe terminolojide *İlkçilik*) olarak giren felsefi yaklaşıma ve onun savunucularına göre aynı etnik kategoriye dâhil olmanın ve aynı ulusa mensup olmanın ilk ve olmazsa olmaz şartı kan bağıdır. Buna göre uluslar doğaldır ve ilk çağlardan beri vardır. Onların varlığı ekonomik, sosyal, kültürel, tarihsel gibi başka faktörlere bağlı olmaksızın doğal bir yapıdır ve bu doğallık onların en belirleyici unsuru olan kan bağı sayesinde (bk. Özkırımlı 2005: 11; Aktürk 2006: 24). Bu noktada yanıtını aradığımız iki soru vardır. Bunlardan ilki etnisitenin siyasallaşması ve uluslaşması noktasında kan bağına ve ortak soya dayalı etnik yaklaşımın rolü nedir? İkincisi ise aynı etnik kategori içerisinde yer almak, aynı topluma mensup olmak veyahut aynı ulusun bir parçası olmak anlamına gelecek midir?

Etnisitenin tanımı ve kapsamı meselesinde Primordiyalistler, aynı ulusa, etnik kimliğe ve toplumsal gruba mensup olmanın ilk ve olmazsa olmaz şartını, kan bağı-köken ve soy-akrabalık birliğine dayandırmıştı. Esasında Primordiyalistlerin yapmış olduğu etnisite tanımı; din, mezhep, dil, kabile, klan, ırk gibi ulusun bir alt basamağını teşkil eden toplumsal kategorilerden⁵ sadece bir tanesidir. Etnisitenin kan bağına dayanması, onu diğer toplumsal kategorilerden ayırt etmekle birlikte etnisite ile kan bağı arasındaki ilişki kesin ve değişmez bir karaktere sahiptir anlamına gelmeyecektir. Aksine etnik kategoriler kaybolabilmekte ve başka bir etnik kategori içerisinde eriyebilmektedir. Özellikle din, dil, mezhep, sınıf ve ideoloji gibi herhangi bir toplumsal kategorinin sosyal gruplar üzerindeki baskınlığı, kan bağına dayanan etnik kimlik algısının önemini kaybetmesine hatta yok olmasına neden olabilmektedir (Aktürk 2006: 23-25). Bu durumda kan bağına ve ortak kökene dayalı bir etnisite tanımı yapmak, tam anlamıyla kapsayıcı ve kabul gören bir yaklaşım olmayacaktır. Nitekim büyük çoğunluğu Slavlarla meskûn olan Kuzeybatı Balkanlarda Bosna Savaşı'nın başlamasına sebep olan etnik algı buna güzel bir örnek teşkil eder. Primordiyalist tanım bağlamında aynı tarihî kökene ve soy birliğine mensup Boşnak, Sırp ve Hırvatlar kendilerini aynı etnik grup içerisinde dâhil etmemektedirler.⁶ Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaşamış olan farklı etnik kökenlere mensup Müslümanların yıllarca kendilerini aynı etnik grup içerisinde değerlendirmesi, etnik algıda dinî kategorinin kan bağına dayalı yaklaşıma galebe çalması neticesindedir. Benzer şekilde Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'da farklı etnik ve dinî kategorilere mensup topluluklar, farklı kökene mensup olmalarına rağmen ideoloji temelinde birleşik toplumsal gruplar oluşmasını sağlamıştır.

Toplumsal kategorilerin ulusal kimliği oluşturmalarındaki rolü noktasında ise her kategorinin toplum içerisinde yaşayan bireyleri birleştirici ve birbirine bağlayıcı işlevi göz önüne alınacaktır. Bu anlayışa göre her toplumda ulusu meydana getiren toplumsal kategoriler türlü değer algılarına ve toplumsal kategorilerin toplum açısından önem sırasına göre farklılık ve çeşitlilik arz edecektir. Örneğin İskoçya'da ve İrlanda'da yerel İskoç ve İrlanda dillerinin yerine halkın gündelik yaşamda İngilizce konuşmayı tercih etmesi (Gellner 2013a: 123), İskoç ve İrlanda halklarının ulus bilinci noktasında dil olgusuna ikinci derecede önem atfettiğinin bir göstergesidir. Buna karşın İran topraklarında yaşayan Türklerin, Farsçaya karşı

⁵ Toplumsal grupları oluşturan bireyler kendilerini aynı toplumsal grup içerisinde değerlendirirken sadece kan bağına kendilerine bir ölçüt olarak almamaktadırlar. Bosna Hersek'te de olduğu üzere; bu grupların kendilerini toplumsal bir grup olarak addetmesinde sadece etnik köken değil, din, dil, mezhep gibi ortak kategorilerden biri veyahut birkaç tanesi belirleyici etken olabilmektedir. Buna göre Primordiyalistlerin temel koşul olarak belirlediği köken birliği, esasında toplumu oluşturan kategorilerden sadece bir tanesi olarak kabul edilebilir.

⁶ Eski Yugoslavya bakiyesi olan Güney Slavları ile meskûn bölgelerde dine-mezhebe dayalı etnik anlayış oldukça güçlüdür ve bu bölgede yaşayan insanlar için Müslüman, Ortodoks ve Katolik olmak belirli bir etnik kimliğe mensup olmaktır. Öyle ki din veyahut mezhep değiştirmek suretiyle Katolik, Ortodoks ve Müslüman inancını benimseyen insanlar, bu coğrafyada yaşayan insanlar tarafından *Sırp, Boşnak veyahut Hırvat oldu* şeklinde tarif edilmektedir.

kendi ana dillerini koruma mücadelesi, İran Türklerinin ulus bilinci noktasında anadile birincil derecede önem verdiği bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Din, dil, tarih, köken, mezhep, sınıf ve ideolojik belirlemeler gibi toplumu bir araya getiren kategorilerden her biri, ulus bilinci noktasında kimi toplumlarda birincil önem taşımaktayken, kimi toplumlarda ise ulus bilinci noktasında herhangi bir belirleyici rol oynamamaktadır.

Bu bağlamda Bosna Hersek topraklarında Güney Slavlarına mensup olan ve şivesel farklılıklar dışında aynı dili konuşan⁷ Boşnak, Sırp ve Hırvatların etnik ayrımının kana, dile, fiziksel özelliklere dayalı bir ayrım olmadığı açıktır. Toplumsal kategorilerin etnisitenin ve ulusun sınırlarını belirlediği anlayıştan mühlhem Boşnak etnisitesinin sınırlarını belirleyebilmek için öncelikli olarak bu coğrafyada yaşayan insanların hangi toplumsal kategorileri kendi uluslarının belirleyici unsuru olarak gördüklerini tespit etmek ve bu çok etnili yapı içerisinde yaşanan etnik ayrışmaların tarihine, yani 19. yüzyılda gelişen siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelere göz atmak, bu gelişmelerin ulusların oluşumuna olan etkilerini ortaya koymak gerekecektir.

2. BALKANLARDA ETNİK KİMLİK HAREKETLERİ VE BOŞNAK ULUSAL KİMLİĞİNİN OLUŞUMU

Balkan ülkelerinde modern ulusların ortaya çıkışı 18. ve 19. yüzyılda meydana gelen bazı ekonomik ve toplumsal etkenlere dayanmaktadır. 13. yüzyılda Türkler tarafından kurulan Osmanlı Devleti, Balkan topraklarına yayılıp kısa zamanda bünyesinde farklı dinlere ve etnisitelere mensup insanların⁸ dinî hayatlarını özgür bir şekilde yaşayabildiği bir imparatorluk hüviyetine bürünmüştür. İnsanların barış içerisinde bir arada yaşama eğilimleri özellikle II. Mehmet ile birlikte Balkanlardaki her etnik ve dinî unsurun kendi inançlarını, dilini ve kültürünü sürdürebileceği millet sistemi şekline sokularak kurumsallaştırılmıştır (Karpas 2014: 20). Ancak 18. yüzyılın başlarında başlayan kapitalist yayılma, klasik Osmanlı devlet ve millet sistemini sarsmaya başlamıştır. İlk olarak Osmanlı'nın pazar ekonomisine girmesi ile Avrupa'nın artan tarımsal ihtiyacının Osmanlı topraklarından karşılanması neticesinde artan zirai üretim ve bunun pazarlanması, Osmanlı orta sınıfını üretici ve ticari olarak ikiye ayırmıştır. Bu bölünme dinî-etnik bir yön kazanmış ve zirai üretim toprakla uğraşan Müslüman tebaanın, ticaret ise gayrimüslimlerin elinde kalmıştır. Tarımsal üretimin yeni sisteme ayak uydurması ile geleneksel toplumsal katmanlar çökmüş, üretilen malları pazarlayan ve bu ticaretle zenginleşen Hristiyan tüccar sınıfı içerisinde de belli bir burjuva aydınlar sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu sınıfa mensup olan aydınların birçoğu Avrupa'da ortaya

⁷ Bu üç etnik unsur şivesel farklılıkların dışında aynı dili konuşmasına rağmen kendi dillerini diğer dillerden ayırma çabası içerisinde farklı dilleri konuştuklarını iddia etmektedirler. Biraz sonra üzerinde duracağımız; 19. yüzyılda oluşturulan etnisite, hayalî ve efsanevî tarihin yanında çok kısa bir sürede dili de kendi etnisitelerinin ayırıcı simgesi haline getirmiştir.

⁸ Şunu belirtmek gerekir ki; Türklerin bölgede hâkimiyet kurduğu bu yüzyıldan modern milletlerin ortaya çıkmaya başladığı 19. yüzyıla kadar Balkan coğrafyasında, Balkan ulus devletlerinin ulusal birliği sağlamlaştırmak adına yaptıkları romantik savaş" masallarının aksine herhangi bir etnik yapıdan ve etnik bilinçten bahsetmemiz mümkün değildir. Balkanlarda Türk hâkimiyeti öncesinde bağımsız ulusal devletler yerine Bizans'a bağlı fieflerin, Türk hâkimiyetinden sonra ise herhangi bir etnik bilince sahip olmayan çeşitli etnik grupların-kabilelerin varlığından bahsedebiliriz (Karpas, 2004; 18, 37-39).

çıkan ulusal söylemlerden etkilenmiş⁹ ve yaşadıkları bölgelerde kavim milliyetçiliğinin önderliğini yapmışlardır (Karpaz 2004:125).

Ekonomik hareketler çözümleninin ilk basamaklarını teşkil ederken, Avrupalı devletlerin, emperyalist kaygılar ile Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaşma istekleri, başta Balkanlar olmak üzere Osmanlı Devleti'ne karşı gelişen her türlü ulusçu hareketin desteklenmesi politikasını doğurmuştur. Avrupalı devletler bir anda Balkanlardaki azınlıkların hamisi rolüne soyunmuşlardır. Bunların başında da Rusya gelmektedir. Balkan uluslarının birçoğu ile aynı etnik kökene mensup olan ve bunu Balkan siyasetinin önemli bir unsuru haline getiren Rusya, Balkanlardaki ulusçuluk hareketlerinin en önemli aktörüdür. 1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve akabinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması Rusya'ya, çoğunluğu Balkanlarda yaşayan Ortodoks Hristiyanları temsil etme hakkı kazandırmış ve Rusya, Panislavist fikirleri Balkan etnik gruplarına yukarıda bahsettiğimiz burjuva aydınlar vasıtasıyla empoze etmeye başlamıştır. Bunun neticesi olarak Ortodoks millet Rus etkisine açılmış ve Rusya Ortodoks Hristiyanlığı siyasal bir ideoloji haline getirmiştir.¹⁰ Rusya'nın etkisiyle her etnik grup İstanbul'daki patrikhaneden bağımsız olarak kendi kilisesini kurmuştur.¹¹ Ulusal kimlikler, ulusal kiliselere sıkı sıkıya bağlanırken, kilise ve devlet arasındaki ilişki Osmanlı Devleti'nden farklı olarak kilisenin, yeni ulusların ve kurulacak olan ulusal devletlerin siyasal aracı haline gelmesi ve ulusal devletlerin idaresinde özgürlüklerini yitirmesiyle sonuçlanmıştır (Karpaz 2014: 41). 19. yüzyıldan itibaren dinin ve etnik kimliğin birbirini tamamlayıcı iki toplumsal kategori olduğu Balkanlarda insanlar, bağlı oldukları kiliseleri uluslarının ve kendi etnik kimliklerinin temel unsuru haline getirmişlerdir. Bu şekilde Balkan yarımadasında modern uluslar doğmaya başlamıştır.

Balkanlarda kurulan yeni ulusal devletler kendi uluslarını yüceltme, kendi uluslarının büyük tarihleri üzerinde mitler yaratma ve daha önce kendilerine ait olan ve Türkler tarafından işgal edilen toprakları geri alma mücadelesine girişmişlerdir. Bu mücadele bölgede yaşayan ve azımsanamayacak ölçüde nüfusa sahip olan Türk, Boşnak ve Arnavut gibi Müslüman toplulukların, hem kendi etnik çoğunluklarını sağlamak hem de geçmişin intikamını almak adına fiziksel olarak ortadan kaldırılması ya da zorla eritilmesi politikalarını beraberinde getirmiştir. Bunun sonucu olarak ise Türk hâkimiyeti boyunca hiçbir zaman yaşanmayan büyük katliamlar ve kitlesel göçler yaşanmıştır (Karpaz 2014: 42).

Balkanlarda 19. yüzyılda vuku bulan bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti, parçalanmanın önüne geçmek adına bir takım tedbirler alma yoluna gitmiştir. İlk olarak Müslüman olan ve olmayan tüm tebaanın devletin bir vatandaşı olarak kabul edildiği Osmanlılık siyasetini devreye sokmuştur. Azınlık isyanları ve kurulan ulus devletler neticesinde Osmanlılık siyasetinin başarısızlıkla sonuçlanması, İslam ve halifeye bağlı

⁹ Ortodoks Hristiyan cemaatler içerisindeki aydınlar, bilhassa Alman şair ve filozof Herder'in ulus düşüncelerinden etkilenmişlerdir.

¹⁰ Balkanlar'da Rusya'nın etkisiyle Ortodoks Hristiyanlığın siyasal bir ideoloji haline dönüşmesi ve Balkan milliyetçiliğinin oluşmasındaki katkı ile alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Karpaz, 2004; 28-31.

¹¹ İstanbul Ortodoks patrikhanesi, kilisede ibadetin Yunanca yapılması, din adamlarının Yunan olması gibi bir takım uygulamalarla Ortodoks etnik grupları Yunanlaştırmaya çalışmıştır. Buna tepki olarak Balkanlardaki her etnik grup kendi millî kilisesini kurmuştur. Rusya ise Balkanlardaki bu Slav bölünmelerini desteklemiştir. Panislavist bir politika güden Rusya'nın Balkanlardaki Slav grupların kendi kiliselerini kurarak bölünmesini desteklemesi ve her kilisenin diğer ulusal kiliselere düşmanca tavır takınmasına göz yumması Panislavist politikalar ile çelişen bir görüntü arz etmektedir. Rusya, Balkanlarda küçük Slav devletlerin kurulmasını, bu grupların idaresinin ve yönlendirilmesinin kolay olacağı düşüncesiyle daha yararlı görmüştür. Nitekim birçok Slav kökenli etnik grubun iştiraki ile kurulan Yugoslavya, Sovyet Rusya'nın hegemonyasına karşı tavır almış ve bu iki devlet arasında ittifak söz konusu olamamıştır.

ümme olgusunun güçlenmesine, devletin ister istemez halifenin sancağı etrafında toplanacak Müslüman bir ulus siyaset takip etmesine neden olmuştur. Halifelik, Batı emperyalizmine karşı Müslüman direnişinin birleştirici unsuru olurken, Müslüman kimliğini muhafaza eden Bosnalı Slavlarda, Balkanlarda ortaya çıkan ulusçu hareketler ve Müslüman gruplara karşı yapılan uygulamalar karşısında kendilerini Bosnalı Müslüman ulusal kimliği adı altında tanımlama refleksini harekete geçirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ve Bosna'nın sosyo-kültürel ve siyasi dönüşümünde diğer bir belirleyici etken ise İttihat ve Terakki devrimi olmuştur. Bu yeni modernleşme, inanç ve kimlik sentezi, yerellik ve etnik anlamda kimlik düşüncelerinin gelişmesine imkân sağlamıştır. Böylece inancın yanında Türk, Boşnak, Arnavut gibi etnik adlandırmalar da yer almaya başlamıştır. Hristiyan ulus devletlerinin tecavüzleri karşısında Müslüman kimliği ile mücadele veren Boşnakların kendi tarihî ve kültürel öğeleri etnik bir unsur olarak yerel ve bölgesel bir anlam kazanmıştır.

Tüm bu gelişmeler akabinde, bölgede siyasi olarak Türk hâkimiyetinin sona ermesi ile Müslüman Slavlar arasında kendilerini hangi etnik kategoriye dâhil edeceği hususu tartışılmaya başlanmıştır. Zira Bosnalı Müslümanlar Slav kökenli olmalarına rağmen Osmanlı idaresinde kaldıkları sürece Müslüman olmayan, buna rağmen aynı kökene mensup oldukları ve aynı dili konuştukları komşuları tarafından *Türk* olarak adlandırılmışlar, kendileri de bu adlandırmada herhangi bir beis görmemişlerdir (Hadžijahić 1974: 69-72). Bunun yanı sıra bu döneme kadar günümüzdeki anlamıyla Müslüman kimliğini çağrıştıran Boşnak etnonimi, Osmanlı yönetimi tarafından bölgede yaşayan tek bir etnik unsurdan ziyade Bosnalı anlamında, Bosna Hersek topraklarında yaşayanların tamamını kapsayacak şekilde kullanılmıştır. 1878 yılından itibaren ise bölgenin idaresini elinde bulunduran Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da, 1882-1903 yıllarında maliye bakanlığı yapmış olan Benjamin Kallay'ın fikirleri doğrultusunda, 1903 yılına kadar bölgede yaşayan Müslüman, Katolik, Ortodoks tüm etnik grupları -dinî bir farklılık gözetmeksizin- “Bosna Hersek'te yaşayan insanlar” anlamına gelecek şekilde *Bošnjak (Boşnak)* olarak adlandırmayı uygun görmüştür. Avusturya-Macaristan hükümeti tarafından kurulan Saraybosna Ulusal Müzesi müdürlüğünün gayretleri ile Bosna Hersek'te başlatılan folklor ürünlerinin derlenip yayınlanması, arkeolojik kalıntıların ortaya çıkarılması, bu konularla alakalı bilimsel kitaplar ve süreli yayınlar çıkarılması gibi çalışmaları Kallay finanse etmiştir (Buturović 1995: 64). Bosna'da yürürlüğe konulan etnik politikanın propagandasının yapılması için yine Kallay'ın desteğiyle 1891 yılından itibaren *Bošnjak (Boşnak)* adlı politik gazete çıkarılmaya başlanmıştır. Tüm bu çabalara rağmen, Boşnak etnik adlandırması sadece bölgede yaşayan Müslüman Slavların sahiplendiği bir adlandırma olarak kalacak, *Bošnjak* gazetesi de Bosnalı Müslümanların kendilerini Sırp ve Hırvatların, Müslümanların aslında zorla ihtida ettirilmiş Hırvat veyahut Sırp oldukları iddialarına karşı, aksi yönde tezler üreten Müslüman bir yayın organına dönüşecektir (Imamovic 1997: 373-378; Malcolm 1999: 241-243).

Yüzyıllarca Osmanlı millet sistemi içerisinde Müslüman Türk tebaadan kendisini farklı bir etnik kategori içerisinde değerlendirmemiş olan Bosnalı Müslüman Slavlar, Türklerin bölgeden çekilmesi ve özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren Bosnalı Ortodoks ve Katolik grupların dinî inançları temelinde kendi etnik kimliklerini ön plana çıkarmaya başlamaları neticesinde, Müslüman kimlikleri üzerinde etnik bir aidiyet benimseme zaruretinin ortaya çıktığını görmüşlerdir. Bunu müteakiben Bosnalı Müslümanlar dinî kimliklerini ve diğer

gruplardan ayırıcı kültürel vasıflarını ön plana çıkarma gayretinde bulunmuşlardır.¹² Boşnakların ulusal kimlik söylemleri, hem Bosna’da hem de Bosna dışında yaşayan Hırvat ve Sırp’ları çok da memnun eden bir gelişme olmamıştır. Zira Hırvat ve Sırp’lar 1990’lı yıllara kadar Bosnalı Müslümanları kendilerinden farklı etnik bir olgu olarak görmeyen aksine onları zorla Müslümanlığı kabul etmiş Katolik Hırvatlar yahut Ortodoks Sırp’lar olarak gören çeşitli savlar öne sürmüşlerdir. Birçok Hırvat ve Sırp araştırmacı tarafından ortaya atılan Bosnalı Müslümanları din değiştirmiş Ortodoks ya da Katolik olarak gösterme çabası mesnetsiz, tarihi temelden yoksun ideolojik ve siyasi bir argümandan ibarettir (Karpat 2013: 274).

Bosna topraklarında yaşayan Müslümanların Boşnak etnik adı ile uluslaşması süreci, dinî-kültürel ve yerel-lokal paradigmalardan bir sentez oluşturması ve coğrafi bir terim olan Bosna adı ile zaten Osmanlı hakimiyeti boyunca bu bölgede yaşayan insanları adlandırmak için kullanılan Bosnalı/Boşnak teriminin ulusal bir adlandırmaya-etnonime evrimi neticesinde gerçekleşen bir süreç olmuştur.¹³ Bu süreçte ulusal yapıyı oluşturan en önemli toplumsal kategori İslamiyet’tir. İslamiyet’le birlikte Boşnak ulusal kimliğini oluşturan ikinci toplumsal kategori ise Türk kültürü etkisinde oluşan Boşnak kültürü olmuştur.

3. HALK KÜLTÜRÜNÜN ULUSAL KİMLİK İNŞASINDAKİ ROLÜ VE BOŞNAK ULUSAL KİMLİĞİ

19. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan milliyetçi hareketler ile eş zamanlı olarak uluslaşma sürecinde teritoryal etnik grupların halka yönelimleri, tüm dünyada ulus olma bilincinin halk kültürüne ait soyut-somut değerlerin muhafaza edilmesi ile mümkün olacağı fikrini doğurmuştu. Bu düşünce ile daha öncesinde halka ait olanın küçümsendiği anlayış yerini, entelektüeller tarafından halka ait olan her türlü maddi-manevi kültürel değerlerin yüceltildiği bir anlayışa bırakacaktır. Her ulus kendi millî varlığını yine kendi halkında var olan kültürel mirasa dayandırarak bunların yüceltilmesi ve halk kültürü mirasının yeni kuşaklara aktarılmasını sağlama yoluna gidecektir. Parçalanmış Yugoslavya’nın son dönemlerinde şiddetlenen etnik çatışmaların ortasında kendi ulusal varlıklarını kabul ettirebilme mücadelesi veren Bosnalı Müslüman halkın, Boşnak olarak adlandırdığımız ulusal kimliklerini muhafaza edebilmelerinin önemli ayaklarından bir tanesini halk kültürü mirasının korunması meselesi oluşturacaktır. Bu noktada halk kültürü dediğimiz kavramın tanımı ve ulusal kimlik inşasındaki rolü konumuz açısından önemlidir.

Kültür dinamik ve değişken bir yapıya sahiptir. Bu değişkenliği Mümtaz Turhan kültürün sert noktaları ve yumuşak noktaları olarak ikiye ayırır. Kültürün yumuşak noktaları değişimi daha kolay kabullenirken, sert noktaları daha fazla direnir (Turhan 1994: 25). Kültürün yabancı kültürler ile iletişim halinde olması, onun yumuşak noktaları olarak addedilen bazı unsurlarının değişimini kaçınılmaz kılmıştır. Kültürün sert kısmını ise o toplumu diğer toplumlardan ayıran unsurlar oluşturmaktadır. Toplumlar, kültürün sert kısımlarını oluşturan değerler bütünü *millî* olarak adlandırmakta ve bu değerler bütününe sıkı sıkıya bağlanmaktadır. Kültürün *millî* sıfatını alan sert kısımları değişime karşı direnç göstermektedir. İşte bu *millî* olarak adlandırdığımız kültürel unsurlar toplumların ulus vasıflarını almasında etken bir rol oynayacak ve toplumlar bu unsurları muhafaza etmek ve

¹² Boşnak etnoniminin oluşum sürecini ve bağlı olduğu tarihi, kültürel, coğrafi ve dini dinamiklerin kapsamlı bir analizi için bk. Hadžijahić 1974; 69-72 , 222-252; Hadžijahić 1990.

¹³ Bosna adı coğrafi bir isimlendirme olup, adını Saraybosna şehrinden doğan ve ülkeyi bir baştan bir başa kateden Bosna nehrinden almaktadır (Imamovic 1997; 25).

gelecek nesillere aktarmak için çaba gösterecektir. Kültürün yumuşak noktalarının ise kültürleşme ve akültürasyon neticesinde değişimi kaçınılmaz olacaktır. Kültürün alt kategorilerinden biri olarak tanımlanan halk kültürünün (Briggs 2007: 99), milli sıfatını en fazla taşıyan kültürel kategorilerden bir tanesi olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Öyle ki halk kültürü ile ulusal bilinç ve milliyetçilik ilişkisinin tarihine göz attığımızda, modern ulusların ortaya çıkışında aydınların ilk müracaat ettikleri ulusal kimlik kaynağının halk kültürü olduğunu görürüz.

Halk kültürüne karşı Avrupa düşünce tarihinde uyanan ilginin evveliyatı, yazımızın başında da ifade ettiğimiz gibi coğrafi keşiflere dayanır. Bu keşifler neticesinde Afrika ve Amerika'da karşılaşılan ve sömürgeleştirilen yerlilerin hayatlarını araştırma ve öğrenme arzusu, Avrupa düşünce tarihinde meydana gelen değişme ve dönüşmelerle paralel bir çizgi takip etmiştir. Bir anda halk, halkın kültürü, inançları, gelenekleri, töreleri, törenleri ve edebiyatı Avrupalı entelektüellerin ilgi alanına girmeye başlamıştır. Karşılaşılan kendi tabirleriyle ilkelerin ve vahşilerin kültürünü tanıma isteği, Avrupalıları kendi ilkel ve vahşilerini tanımaya yöneltmiştir (Cocchiara 1980: Çobanoğlu 2010: 94-95). Bu vesileyle halk kültürüne karşı uyanan ilgi, ulus ve ulusçuluk kavramlarının ortaya çıkışı ile eş zamanlı olarak gelişme kaydetmiştir. Avrupa'da ulus ve ulusçuluk cereyanları Alman filozof Johann Gottfried Von Herder'in her ulusun bir ruhu (volksgeist) olduğu ve ortak bir değerler sistemine sahip olan halkın sahip olduğu tüm unsurları, ulusun ruhunun bir parçası olarak gördüğü ulusal halkbilimi kuramında hayat bulacaktır. Bu sürecin tabii neticesi olarak halk kültürü, kurumsallaşmış folklor adı altında bilimsel bir disiplin olarak Avrupa düşünce tarihinde yerini almış ve bünyesinde mitler, destanlar, halk masalları, şakalar, atasözleri, bilmeceler, ninniler, büyüler, dualar, ilençler, yeminler, incitmeler, atışmalar, kinayeler, alaylar, dilekler, tekerlemeler, selam ve ayrılık sözleri, halk adetleri, halk dansları, halk tiyatrosu, gibi halka ait görsel ve işitsel birçok kültür unsurunu barındırarak (Dundes 2006: 16) modern ulusların ulus bilincinin oluşmasında beslendiği temel kaynak olmuştur.¹⁴

Türk hâkimiyetinden sonra ortaya çıkan Boşnak ulusal kimliğinin teşekkülünü sadece 19. ve 20. yüzyılda meydana gelen siyasi olaylar ile açıklamak elbette ki düşünülemez. Bosnalı Slavların İslam dinini benimsemek suretiyle farklı bir etnik topluluk olarak uzun yıllardır birlikte yaşadıkları diğer Slav gruplardan ayrışması, onların ulusal kimliklerinin tekâmülündeki temel paradigma olmakla birlikte, bu ayrışmayı sadece dinî unsurları referans alarak yapmak enikonu kapsayıcı bir tanımlama olmayacaktır. Çünkü Bosnalı Slavların İslamlaşma süreci, bölgede yaşayan diğer Slav etnik gruplardan sadece din eksenli gelişen bir ayrışmadan ibaret değildir. Bosna Hersek'te Türk varlığı ile birlikte önemli sayıdaki Slav nüfusun ihtidasi, bölgede yaşayan diğer Slav gruplardan bağımsız bir etnik oluşumun tekâmülüne zemin hazırlamıştır. İslamiyet'i kabul eden Slav gruplar, İslamiyet'le birlikte Türk kültürüne ait sayısız kültürel materyali benimsemek suretiyle nüanslarını İslamiyet ve Türk kültürüne ait unsurların belirlediği, iç içe yaşadıkları diğer Slav komşularından farklı, kendilerine özgü yeni bir Müslüman Slav kültürü vücuda getirmişlerdir. Daha açık bir ifadeyle yeni etnik oluşum İslamiyet'in yanında Türk kültürüne ve folkloruna ait birçok unsurunu bünyesine katmak suretiyle tekâmülünü gerçekleştirmiştir. Onları, Sırp, Hırvat,

¹⁴ Avrupa'da halk kültürünün, ulusal kimlik inşasında oynadığı rolün en güzel örneğine Finlandiya'da rastlıyoruz. 19. yüzyılda Elias Lönnrot'ın Finlandiya'nın kırsal kesimlerinde yaşayan Finlilerden derleyerek 1849 yılında yayımladığı "Kalavela Destanı", Fin halkı arasında büyük etki yaratmış, bu destan Fin halkının ulusal kimliklerinin farkına varmasına, milliyetçilik ve ulusal bağımsızlık hareketinin başlangıcına vesile olmuştur (Çobanoğlu 2010: 38).

Makedon gibi Slav menşeli diğer etnik gruplardan ayıran en önemli hususiyetler, Türk menşeli dinî ve kültürel unsurlar olmuştur. Bu bağlamda Boşnaklar için Türk varlığı, Balkanlarda uzun yıllar Türk hâkimiyeti altında yaşayan gayrimüslimlerin, özellikle uluslaşma ve bağımsızlık süreçlerinde ürettikleri -Türklerin bölgede kendi ulusal varlıklarının üzerinde istilacı ve sömürücü bir hâkimiyet kurduğu- tarzında emperyal herhangi bir çağrışım yaratmamıştır. Aksine bölgedeki Türk varlığı, ihtidalar ve kültürleşme neticesinde Slav mühtedilerin yaşantılarında hayat bulmuştur. Bu kültürleşme dönemi, beraberinde kahve adabından dinî ritüellere, doğum, evlilik, ölüm gibi geçiş törenlerinden müzik kültürüne, Boşnak halk kültürüne ait sayısız uygulamada Türk kültüründen beslenen yeni bir sosyal hayat, yeni bir kültürel algılayış ve kavrayış beraberinde getirmiş, bu unsurlardan beslenen ve kendine has kültür ve dilini var eden çok sayıda yazar, şair ve düşünür yetiştirmiştir. Aynı zamanda Hırvat ve Sırp etnisitelerin bilhassa günümüzde kullanmaktan imtina ettikleri yaklaşık 9000 Türkçe kökenli sözcük, *Türkizm (Turcizmi)* adı altında Müslüman Boşnaklar tarafından kendilerini diğer etnik gruplardan ayırıcı bir unsur olarak günümüze değin kullanıla gelmiştir.

Boşnakların ulusal kimlik inşası noktasında en önemli etnik kategorilerden bir tanesi olan Boşnak halk kültürü, onların Slav kökenli olmalarına karşın bölgede yaşayan diğer Slav gruplardan farklı olarak Türk halk kültüründen ve sözlü geleneğinden beslenmek suretiyle müstakil bir gelişim süreci takip etmiştir. Boşnaklardan çok daha evvel, Boşnakların soydaşı ve yüzyıllardır aynı teritoryada birlikte yaşadığı komşuları olan Sırlar, ulusal kimlik inşası sürecinde Ortodoksluğu kendi etnisitelerine ait millî bir mezhebe dönüştürürken, Alman menşeli ulusçu fikirlerden beslenerek halk kültürüne yönelmişti. Sırp milliyetçilerinin meşhur ideoloğu olan halkbilimci *Vuk Stefanović Karadžić*, Sırp destanlarını, masallarını, halk hikâyelerini, atasözlerini kayıt altına alıp yayınlamak suretiyle Sırp ulusal kimliğinin teşekkül etmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Fakat Karadžić, Güney Slavların yaşadığı bölgede yapmış olduğu derlemelerde Müslüman Boşnaklara ait epik destanları da kayda geçirmiş ve bunları Müslüman Sırlara ait destanlar olarak tasnif etmiştir (Karadžić 1969). Karadžić'in göz ardı ettiği husus ileri ki yıllarda yapılan çalışmalar ile ortaya çıkacağı üzere Boşnaklarda var olan destan geleneğinin bölgede yaşayan Sırp ve Hırvat kahramanlık destanlarından tamamen farklı olması ve bariz bir şekilde Türk boylarının destan geleneklerini yansıtmasıdır. Öyle ki Sırp ve Hırvatlarda görülen ve *Junanke Pjesme* (Kahramanlık türküleri) olarak adlandırılan tür, hacim olarak kahramanlık destanlarından çok daha kısa epik şiirleri ihtiva etmektedir. Bu bölgede gerek muhtevası, gerek icrası gerekse de hacmi ve biçim özellikleri bakımından sadece Müslüman Boşnaklarda destanî şiir ve destan olarak adlandırdığımız anlatılar ile karşılaşmaktayız (Çobanoğlu 1994: 8-25; Reichl 2014: 143). Bu noktada Slav kökenli olmasına rağmen Türk destancılık geleneğinden etkilenmek suretiyle Müslüman Boşnaklara has sözlü geleneğin, diğer Slav gruplardan bağımsız bir şekilde varlığını koruduğu görülmektedir. Özetle Boşnak etnisitesinin beslendiği Boşnak sözlü kültür ürünleri, Türk kültürü etkisinde gelişmiş ve bölgede yaşayan soydaşlarınınkinden farklı bir karakteristiğe sahip olmuştur.

Boşnak entellektüellerin diğer Slav komşuları gibi ulusal kimlik inşasında sözlü kültür ürünlerine yönelimleri ise 19. yüzyıl sonlarına rastlar. Hırvat ve Sırp entellektüellerin 19. yüzyıl başlarında kaynağını bilhassa Avusturya'dan alan ideolojik gelişmeler bağlamında yapmış olduğu sözlü kültür ürünlerini derleme ve ulusal kimliklerini ön plana çıkarma gayretlerinin aksine Boşnaklar, yazımızın başında da üzerinde durduğumuz gibi Türk hâkimiyetinin bölgede sona ermesine kadar, Osmanlı Devleti'nin etnik anlamda asli unsuru olmalarından hareketle ulusal kimlik inşası ile alakalı herhangi bir çaba içerisinde olmamıştır.

Fakat Avusturya-Macaristan hâkimiyeti ile birlikte Boşnaklar kendi ulusal kimliklerinin Sırp ve Hırvatlardan ayırt edici nüansları oluşturan sözlü kültür ürünlerini kayıt altına almaya başlamışlardır. Bu araştırmaların öncü ismi Bosna Hersek müzesi müdürlüğü görevini üstlenen Kosta Hörmann'dır.

Kosta Hörmann, Güney Slavları içerisinde İslam dinine mensup olanları Hırvat ve Sırlardan ayrı bir Slav halk olarak değerlendirmiş, yapmış olduğu araştırmaları da bilhassa Müslüman Slavlar üzerine yoğunlaştırmıştır. Kayıt altına aldığı Boşnak kahramanlık şiirlerini ve folklor malzemesinin Müslüman Slavlara ait olduğunu vurgulamak amacıyla eserini *Bosnalı Müslümanların Halk Şiiri (Narodna Pjesme Muslimana u BİH)* şeklinde adlandırmayı uygun görmüştür. Bu eserde Hörmann, Boşnakların epik destan geleneğinde izine çok sık rastladığımız Cercelez Ali, Sokullu Mehmet Paşa, Gazi Hüsrev Bey, Musa Beg Lički, Hırnitsa Kardeşler, Kulin ailesi gibi tarihî şahsiyetler ve kahramanlar etrafında teşekkül etmiş destanları derleyerek yayınlamıştır. Hörmann'ın kendisinden sonra araştırma yapacak olan araştırmacılara önemli etkisi olmuştur (Aksoy 2017: 15).

Boşnaklara ait sözlü kültür ürünlerini derlenmesi ve yayımlanması noktasında öncü entellektüellerden bir diğeri Mehmet Beg Kapetanoviç Lyubuşak'tır. Lyubuşak, çocukluğundan itibaren toplamaya başladığı atasözleri ve deyimler ile birlikte Boşnakların yaşadıkları bölgelerden kayıt altına aldığı epik ve lirik karakterdeki sözlü şiirleri ve halk hikâyelerini 1887 yılında *Narodno Blago (Halk Hazinesi)* adıyla yayımlamıştır. Boşnak entellektüellerin Arap harfleri kullanmasının aksine Lyubuşak, Boşnak sözlü kültür ürünlerinin derlenmesi çalışmalarının yanında Boşnakların modernleşme meselesini dil cihetinden ele almış ve eserlerini Latin harfleri ile Boşnakların kullandığı sadelikte bir Boşnakça ile vücuda getirmiştir (Ljubušak, 2003).

Boşnak halk kültürü ürünleri bu dönemde en fazla süreli yayınlarda kendisine yer bulacaktır. 20. yüzyılın başlarından itibaren başkent Saraybosna merkez olmak üzere Mostar, Banyaluka gibi şehirlerde artan kültürel faaliyetlerin yanı sıra Müslüman entellektüellerin gayretleri ile edebî ve kültürel içerikli gazete ve dergiler çıkarılmaya başlanmıştır (bk. İmamović 1997: 373-383; 410-417). İlk olarak 1886-1914 yılları arasında ağırlıklı olarak Bosnalı Ortodoksların yazılarının yer aldığı *Bosanska Vila* adlı kültür-edebiyat dergisinde Bosna'nın muhtelif bölgelerinden derlenmiş çok sayıda balad, türkü, lirik şarkı, atasözü, halk hikâyeleri, anekdotlar gibi sözlü kültür ürünleri yayımlanmıştır. 1900 ile 1911 yılları arasında *Bosanska Vila*'nın aksine Bosnalı Müslümanların öncülüğünde çıkarılan ve yine Müslüman şair, yazar ve araştırmacıların yazılarının yer aldığı *Behar* dergisi ile 1907 yılında kurulup 1941 yılına kadar yayın hayatını kesintilerle de olsa sürdüren Gayret cemiyetinin yayın organı *Gajret* gazetesi, Boşnak sözlü kültür ürünlerinin yayımlandığı en önemli süreli yayınlardır. Dergilerin içerisinde aşk, ayrılık, özlem gibi temalarda işlenmiş lirik halk şarkıları, türküler, baladlar, şafak vakti, kar, depresyon, çeşitli bitki ve çiçek adlarının kökenleri gibi konuların işlendiği anonim şiirler, kısa halk hikâyeleri, vecizeler, fıkralar, atasözleri, bilmeceler, halk hekimliği ve halk inançları ile alakalı bilgiler gibi çeşitli folklor malzemesi yer almıştır. *Behar* ve *Gajret* çizgisinde yayın yapan bir diğer dergi Mostar'da yayımlanan *Biser*'dir. *Gajret* ve *Behar* dergilerinde olduğu gibi *Biser* dergisinde de Boşnak folkloruna ait ürünler yayımlanmaya devam etmiştir. Bunların yanı sıra *Muallim*, *Misbah*, *Yeni Misbah* gibi Boşnak Müslüman aydınların öncülüğünde yayımlanan gazete ve dergilerde sınırlı sayıda da olsa Boşnak folkloruna ait malzemeler yayımlanmıştır. Boşnak ulus bilincinin oluşum süreci ile birlikte daha önce bilhassa Alman, Hırvat ve Sırp araştırmacılar tarafından farklı adlandırmalarla da olsa derlenmeye başlanan Müslüman Slavlara ait folklor malzemesi, Müslüman araştırmacılar tarafından da derlenip kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Bu

bağlamda yüzyılın başından itibaren 1918 yılına kadar süren Avursturya-Macaristan hâkimiyeti ile Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde çıkarılmaya başlayan dergiler ve gazetelerde, Bosna'nın değişik bölgelerinden derlenmiş, kim veyahut kimler tarafından derlendiği bilgisinin yer almadığı birçok sözlü kültür ürünü yayımlanmıştır (Aksoy: 17-18).

Netice itibarıyla Müslüman entellektüeller Avrupa'da cereyan eden sosyal, siyasi ve kültürel gelişmeleri yakından takip etmekle birlikte, bu dönemden itibaren Müslüman Güney Slavları, Boşnak etnonimini kendilerinin ayırıcı bir unsuru olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu dönemde bazı Müslüman entellektüellerin adı geçen yayın organlarında bazen Hırvat bazen ise Sırp kimlikleri ile özdeşleşmeleri gerektiği konusundaki görüşleri ise tamamen siyasi ve taktik amaçlıdır. Çünkü Bosna Hersek'teki bağımsız Müslüman etnik kimliği terkedilemeyecek ölçüde gelişmiş durumdadır (Malcolm 1999: 248). 20. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin bir parçası ve Osmanlı milletinin aslı unsurlarından olma statüsü ortadan kalkan Bosnalı Müslümanlar kendilerini, kaynağı Türk ve İslam kültürü olan *Müslüman Boşnak* ulusal kimliği ile tanımlayacaktır. Ancak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bölgedeki siyasi varlığını yitirmesinin ardından kurulan Sloven-Sırp-Hırvat Krallığı ve Yugoslavya Devleti dönemlerinde Türk kültür mirası yok sayılmak suretiyle Müslüman Boşnak etnik aidiyeti tanınmamıştır. Bu süreçte tek bir merkezden idare edilen kültür politikaları denetime tabii tutulmuş, Türk ve Müslüman varlığını çağrıştıracak her şey sansürlenmiş hatta yasaklanmıştır. Boşnak dilinde yer alan Türkçe kökenli yaklaşık 9000 sözcüğün büyük bir kısmının Sırp-Hırvat dili olarak adlandırılan Yugoslavya'nın resmi dili¹⁵ için hazırlanan sözlüklerde yer almayışı, Yugoslavya döneminde uygulanan sansürcü kültür politikalarından sadece biridir. Bu kelimeler Bosnalı Müslümanlar tarafından konuşma dilinde kullanılmaya devam ederken, günümüzde bu kelimelerin çoğu Yugoslavya döneminde uygulanan kültür politikaları neticesinde unutulma noktasına gelmiştir.

Yugoslavya'nın dağılması ve Bosnalı Müslümanlara karşı yapılan soykırımlar ile hafızalarda tazeliğini bugün dahi koruyan Bosna Savaşı sonrasında Müslüman Boşnakların ulusal kimlik mücadeleleri muvaffakiyetle neticelenmiştir. Boşnaklar, ulusal varlıklarını bir asra yakın süren bir mücadelenin sonunda kabul ettirmiş ve içerisinde Hırvat ve Sırp etnisitelerinin de barındıran bağımsız bir Boşnak ulus devleti kurulmuştur. Bağımsız Bosna devleti sonrası Bosnalı Müslümanların ulusal kimliklerini muhafaza etmek adına önlerindeki problemlerden bir tanesi küreselleşmenin ve modernleşmenin etkisi ile Boşnak halk kültürüne ait değerlerin giderek yok olmasıdır. Elbette ki bunda ulusal kimliğin inşası noktasında halk kültürünün rolünün aydınlar nezdinde göz ardı edilmesi ve özellikle Bosna savaşı sonrasında yetişen genç kuşakların Boşnak halk kültürüne karşı giderek yabancılaşması da önemli bir etkidir. Bu noktada ulusal kimlik ile halk kültürü arasındaki ilişkiden hareketle Boşnakların ulusal kimliğini meydana getiren ve kendilerini diğer Slav gruplardan ayıran millî sıfatına haiz

¹⁵ Yugoslavya'nın resmî dili olmakla birlikte yıllarca Boşnakların konuştuğu dil, *Sırp-Hırvat Dili (Srpski-Hrvatski Jezik)* olarak adlandırılmıştır. Hâlbuki Bosna Hersek'te konuşulan dil uzun yıllardan beri Boşnakça (Bosanski Jezik) olarak adlandırılmakta, tarihi kayıtlarda da Boşnak teritoryasında konuşulan dil Boşnakça olarak yer almaktadır. 1527 yılında kaleme alınan Hırvatça-İtalyanca sözlük Hırvatçanın yazılmış ilk sözlüğü, 1828 yılında Vuk Stefanović Karadžić tarafından kaleme alınan Sırpça sözlük ise Sırpçanın kaleme alınan ilk sözlüğü hüviyeti taşımaktadır. 1631 yılında Üsküfi Hevai tarafından kaleme alınan Makbul-i Arif (Potur Şahidi) adlı Boşnakça-Türkçe manzum sözlük de Boşnakçanın bilinen en eski sözlüğüdür. Buradan da anlaşıldığı üzere Bosna Hersek'te yaşayan halkın kullandıkları dil olan Boşnakça esasında çok uzun bir geçmişe sahip iken, ideolojik nedenlerden ötürü Boşnak dili 20. yüzyıl boyunca yok sayılmış, Bosna-Hersek'te kullanılan dil Sırp-Hırvat dili olarak adlandırılmıştır.

kültürel değerlerini muhafazası ve yeniden ihyası, aynı zamanda Boşnak ulusal kimliğinin muhafazası anlamına gelecektir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer (2017), Boşnak Sözlü Kültür Araştırmaları Tarihi, Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, s. 1-32.
- Aktürk, Şener (2013), “Etnik Kategori ve Milliyetçilik”, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı; 38, s. 23-53.
- Buturović, Đenana (1995), *Usmena Epika Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo.
- Cocchiara, Giuseppe (1980), *The History of Folklore in Europe*, (Çev. J. Mc Daniel) Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.
- Çobanoğlu, Özkul (1994), “Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Boşnak Âşık (Guslari) Tarzı Şiir Geleneği Arasında Ortaklıklar Üzerine Tespitler”, *Milli Folklor Dergisi*, Sayı 39, s. 8-25;
- Çobanoğlu, Özkul (2010), *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yay., Ankara.
- Dundes, Alan (2005), “Folklor Nedir”, (Çev. Gülay Aydın), *Milli Folklor*, Yıl 17, Sayı 65, s.16-20.
- Gellner, Ernest (2013a), *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev. Büşra Ersanlı vd.) Hil Yay., İstanbul.
- Gellner, Ernest (2013b), *Milliyetçiliğe Bakmak*, (Çev. Simten Coşar vd.), İletişim Yay., İstanbul.
- Hadžijahić, Muhamed (1974), *Od tradicije do identiteta: Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*, Sarajevo: Svjetlost.
- Hadžijahić, Muhamed (1990), *Porijeklo Bosnanskih Muslimana*, Muslimanska Biblioteka, Sarajevo.
- Hobsbawm, Eric J. – Ranger, Terence (2006), *Geleneğin İcadı*, (Çev. Mehmet Murat Şahin), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- İmamović, Mustafa (1997), *Historija Bošnjaka*, Bošnjačka Zajednica Kulture Preporod, Sarajevo.
- Kapetanović Ljubušak, Mehmet Beg (2003), *Narodno Blago*, Preporod Sarajevo.
- Karadžić, Vuk Stefanović (1969), *Narodne srpske pjesme I, II, III, IV*, Prosveta-Beograd.
- Karpat, Kemal (2004), *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Karpat, Kemal (2013), *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yay., İstanbul.
- Karpat, Kemal (2014), *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yay., İstanbul.
- Malcolm, Noel (1999), *Bosna'nın Kısa Tarihi*, (Çev. Aşkın Karadağlı), Om Yayınevi, İstanbul.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 66 Mart - Nisan 2018

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Ortaylı, İlber (2002), “Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Cilt 10, Ankara, ss. 216-220.

Özkırmı, Ümit, (2013), *Milliyetçilik Kuramları*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Öztoprak-Sağır, Meral- Akıllı, H. Serkan (2004), “Etnisite Kuramları ve Eleştiri”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt : 28 No:1 s. 1-22.

Reichl, Karl, (2014), *Türk Boylarının Destanları*, (Çev. Metin Ekici), TDK Yay., Ankara.

Smith, Anthony (2014), *Milli Kimlik*, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yay., İstanbul.

Turhan, Mümtaz (1994), *Kültür Değişmeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul.

Weber, Max (1996), “The Origins of Ethnic Groups”, *Ethnicity*, (der. A. Smith, J. Hutchinson), Oxford: Oxford University Press, s.35-40.

Yalçın, Ruhtan (2014), “Etnisite ve Milliyetçilik, Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 69 No. 1, s. 189-215.

İnternet Kaynakları

<http://www.etymonline.com/index.php?term=ethnic>

<http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/74/13 .pdf>